

התערבויות עם הורים לילדים בגיל הרך: הנחות עבודה, עקרונות עבודה מוצלחים ואתגרים סקירת ספרות

ליאת ואזן-סיקרון ♦ נועה שר ♦ דליה בן רבי

הסקירה הוזמנה על ידי אשלים ומומנה בסיועה

תוכן עניינים

1. מבוא
 2. הנחות עבודה ותפיסות עולם העומדות בבסיס הרעיון של התערבות להורים לילדים בגיל הרך
 3. מהם הצרכים של הילדים ושל המשפחות הנמצאים במוקד ההתערבות?
 4. מהן התוצאות הרצויות של התערבויות להורים לילדים בגיל הרך?
 5. נקודות מפתח המאפיינות תכניות התערבות מוצלחות להורים לילדים בגיל הרך
 6. רכיבי התכניות ואופני יישומן – מה עובד? (What Works?)
 7. קשיים ואתגרים הניצבים בפני המתכננים והמפעילים של תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך
 8. סיכום
- מקורות

1. מבוא

התפתחות הילד בשלב הגיל הרך מניחה את היסודות להתפתחותו הפיזית, הרגשית, החברתית והקוגניטיבית. על בסיס תובנה זו, התערבויות הנעשות עם ילדים בגיל הרך נתפסות כהזדמנות פז להשפעה על התפתחות תקינה ובריאה של הילד בהמשך חייו. ההתערבויות נחלקות לארבעה סוגים, שניתן לראותם כמצויים על רצף:

1. **התערבות ישירה** – עבודה של איש מקצוע עם הילד עצמו, במסגרת אישית או קבוצתית.
 2. **התערבות עקיפה: עבודה עם הורה או הורים** – בקטגוריה זו נכללות תכניות העוסקות באופן בלעדי בשיפור תפקודי ההורות באופנים שונים ובהם עבודה ישירה מול ההורה או עבודה דיאדית הורה-ילד בהדרכת מדריך, לצד תכניות של העצמה אישית, סיוע ברכישת השכלה או תעסוקה ועוד.
 3. **התערבויות "דו-דוריות" (two-generation)** – שיטה מורכבת וחדשה יחסית, החותרת להשגת יעדים הן עבור הורים הן עבור ילדים. תכניות אלה מציעות שילוב בין התערבות ישירה הנעשית עם הילדים ובין התערבות ישירה הנעשית עם ההורים, והן כוללות על פי רוב שלושה רכיבי מפתח: התערבות עם הורים בתחום שאינו קשור ישירות להורות עצמה (למשל תכנית לפיתוח האוריינות, להשלמת השכלה או לרכישת מיומנויות מקצועיות); התערבות בתחום הקשור להורות (למשל סדנאות לרכישת מיומנויות הוריות, בין במסגרת של עבודה עם ההורים בלבד ובין במסגרת המשלבת עבודה דיאדית הורים-ילדים); והתערבות ישירה הנעשית עם הילדים (למשל שיעורי פיתוח מיומנות שפה או אפילו השמה במעון יום). בשלב הזה השימוש בתכניות אלו מצומצם, אם כי מתפתח (St. Pierre, Layzer & King, Smith & Glover, 2011; Barnes, 1995).
 4. **התערבות עקיפה: עבודה קהילתית** – מטרתן העיקרית של תכניות מבוססות-קהילה היא להעניק תמיכה ומידע, ובכך לסייע להורים להעלות את רמת המסוגלות שלהם ואת יכולותיהם. תכניות אלה נועדו לשפר את ההתייחסות של קהילה שלמה ואת תפקודה בתחומים מסוימים באמצעות חינוך והגברת מודעות לסוגיות הקשורות לגיל הרך, כגון תזונה בריאה, פעילות גופנית ומתן חיסונים. בשנים האחרונות ניכרת מגמה של הרחבת מעגל הפעולה ומעבר מהתמקדות בהתערבות ישירה הנעשית עם הילדים להתערבויות הכוללות גם (או רק) רכיב של עבודה עם ההורים או עם הקהילה (Trivette & Dunst, 2005).
- מטרת סקירה זו היא להציג לעוסקים בתחום תכניות ההתערבות להורים לילדים בגיל הרך ממצאים ותובנות שעלו ממחקרים בתחום זה בעולם. לצורך כך נסקרו מאמרים המהווים מטה-אנליזות, כלומר סיכום נרחב של מחקרים נקודתיים. בסקירה יוצגו אפוא ממצאי רוחב המשותפים לתכניות רבות וכן רכיבים שנמצאו תורמים להצלחתן של תכניות התערבות (על בסיס גישה של "what works?").

2. הנחות עבודה ותפיסות עולם העומדות בבסיס הרעיון של התערבות להורים לילדים בגיל הרך

♦ הדרך שבה מתפתח הילד בגיל הרך היא קריטית להתפתחותו בעתיד

מחקרים רבים מצביעים על חשיבותן של השנים הראשונות בחייו של הילד כתקופה משמעותית להתפתחותו, שבה הוא מפתח בסיס למיומנויות שונות ולהישגים שירכוש בעתיד, לעיצוב אישיותו

ובעיקר להתפתחותו הקוגניטיבית (Bijou, 1974; Karoly, Kilburn & Cannon, 2005; ; סובלמן-רוזנטל, 2000). בתקופה זו גדל המוח גדילה מואצת, ועל כן אירועים סביבתיים וביולוגיים וכן חוויות אמוציונליות וגירויים שאליהם נחשף הילד באמצעות הטיפול שהוא מקבל וההתקשרות שלו עם המטפל משפיעים השפעה עמוקה, מכרעת וייחודית על המשך תהליך התפתחותו (Schonkoff, & Philips, 2000 ; שמעוני, 2006).

♦ **להורים השפעה מכרעת על התפתחות הילדים ועל מצבם**

מחקרים העלו כמה דרכים עיקריות שבאמצעותן הורים משפיעים על הצלחת ילדיהם (Bronte-) Tinkew & Calkins, 2001 :

- **בריאות נפשית של ההורה** – בריאות נפשית לקויה של הורים מקשה עליהם לקיים הורות מיטיבה, והיא משפיעה השפעה שלילית על ילדיהם.
- **מצוקה כלכלית** – הורים בעלי הכנסה נמוכה חווים עומס נפשי גבוה יותר, נמצאים בסיכון גבוה יותר לדיכאון, למצוקות נפשיות, לביטחון עצמי נמוך ולערך עצמי נמוך. הם עלולים לחוות יותר אירועי חיים שליליים, ולהיות מצוידים בפחות משאבים על מנת להתמודד עם השלכותיהם.
- **אמונות ועמדות הוריות** – ערכים, עמדות ואמונות של הורים נתפסים כמשפיעים על פרקטיקות הורות ועל גידול ילדים. ערכים ואמונות מסוימים מקושרים להורות נוקשה ולענישה חמורה, לציפיות לא מציאותיות מן הילדים, ואף להפרעות פסיכולוגיות אצל הילדים.
- **התמיכה הרגשית** שההורה מעניק לילד משפיעה על התפתחותו.
- **סגנון הורות** – אסטרטגיות הורות נמצאו קשורות להתפתחות ילדים ולמצבם :
 - הורות סמכותית ודמוקרטית המאפשרת עצמאות ואוטונומיה ובד בבד מתן גבולות, נמצאה קשורה לתוצאות חיוביות בקרב ילדים, בתחומים שונים.
 - הורות סמכותנית הכוללת פיקוח והצבת גבולות נוקשה ומאפשרת מעט עצמאות ואוטונומיה (גם אם היא חמה ותומכת), נמצאה קשורה להישגים לימודיים פחותים ולהיעדר מוטיבציה לחיפוש אתגרים חדשים.
 - הורות מתירנית הכוללת מתן אוטונומיה ועצמאות יתרה נמצאה קשורה לנטייה מוגברת של הילדים לקחת חלק בפעילות לא נורמטיבית וכן למוטיבציה פחותה להצלחה.
- **סביבת הלמידה הביתית** – לסביבת הלמידה הביתית קשר הדוק להתפתחות הקוגניטיבית של ילדים. רמת ההשכלה של האם נמצאה כמנבא משמעותי למידת הגירוי הקוגניטיבי שאליו נחשפים ילדיה.
- גם רכיבים כלליים יותר יכולים להשפיע על התפתחות הילד ועל מצבו, ובהם **סביבת המגורים** שההורים מספקים והיבטים פיזיים הקשורים לבטיחות.

♦ **לכל ההורים יש זכות וחובה להיות מעורבים בגידול ילדיהם, ולמדינה – ובה למערך השירותים**

החברתיים – יש חובה לתמוך בהם. במהלך עשרים השנים האחרונות חל שינוי מהתמקדות בהגנה על הילד להתמקדות בקידום רווחת הילד, תפיסה העולה בקנה אחד עם האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד ובעיקר עם הזכות הבסיסית לגדול בסביבה בטוחה ומטפחת. שינוי זה הביא למעבר בתפיסה של רווחת הילד, מ'הצלחתם' של ילדים בסיכון מהורים שאינם מתפקדים באופן מיטבי ועד מגמה השואפת לחזק את סביבתו הטבעית היום-יומית של הילד, את משפחתו ואת הוריו. בתוך כך עולה התובנה כי

ההורות היא משימה קשה ומורכבת הדורשת תמיכה, הכלה, קבלת מידע וייעוץ. הגישה התומכת בשילוב הורים, שיתופם בהתערבויות למען ילדיהם ועבודה עם צוברת תאוצה, וההנחה היא שסיוע להורים הוא יעד בפני עצמו (White, Taylor & Moss, 1992 ; Cerezo, Dasi & Ruiz, 2013).

♦ עבודה עם הורים כסוכני שינוי תשפיע על מצב הילד לטווח ארוך

ההנחה היא שלצד ההצלחה הרבה יחסית שיש לעבודה ישירה עם הילד בטווח הקצר, השפעה לטווח הארוך מחייבת שינוי גם אצל ההורה (Raikes et al., 2006). בבריטניה, למשל, תכניות להורות מקודמות במסמכי מדיניות כאמצעי בעל עלות-תועלת גבוהה להתמודדות עם בעיות התנהגות של ילדים, אשר ביכולתו למנוע הוצאות עתידיות וארוכות הטווח של בעיות אלה, ובהן התנהגות אנטי-חברתית ועבריינות (Stevens, 2012).

ככלל, נראה כי לתכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך יש השפעות חיוביות; למרבית התכניות שנסקרו הייתה השפעה חיובית כלשהי. עם זאת לעתים קרובות נמצאו אפקטים חיוביים משמעותיים יותר ביחס לרכיבים מסוימים בתכנית או למדדי תוצאה ספציפיים, כפי שיפורט בהמשך, ולא השפעה חיובית גורפת בכל תחומי ההתערבות (Gomby, 2005; Layzer et al., 2001; Puma et al., 2010; The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010).

אף שקשה למצוא לכך עדויות חותכות ועקביות, בפרט בהשוואה להתערבויות ישירות הנעשות עם ילדים (Layzer et al., 2001; The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010), ספרות המחקר תומכת בכך שלעבודה עם הורים השפעה חיובית על היבטים שונים בתפקוד ילדיהם, ובפרט בקרב ילדים בגילים הצעירים יותר (Moran et al., 2004), על התפקוד הרגשי-חברתי שלהם, ועל צמצום שכיחותן של תופעות התעללות והזנחה. בהקשר זה יש הבנה כי מניעה של התעללות והזנחה בשלבים המוקדמים עשויה להביא לצמצום הצורך בהתערבויות מתחום ההגנה על הילד בהמשך (Guterman, 1999).

בעת בחינת השפעות של תכניות התערבות להורים, חשוב להביא בחשבון את ההיבט המתודולוגי ואת העובדה כי לאור הממדים הרבים המשפיעים על תפקודם של ילדים צעירים והדינמיות הרבה המאפיינת שלב חיים זה, קיים קושי מחקרי בביסוס קשר ישיר של השפעה בין התערבויות בגיל הרך ובין השפעות ארוכות טווח על התפתחות הילד ועל מדדי תפקודו בשלבים מאוחרים יותר, כגון הצלחה בבית הספר. נוסף לכך, חלק מן המחקרים (The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010) בוחנים את השפעת ההתערבות על הורים, מתוך הנחה ששינויים אצל הורים יובילו לשינויים רצויים אצל ילדיהם. אך גם כאשר נמצאות השפעות על עמדות הורים, עדיין לא ברור באיזו מידה הן מיתרגמות לשינויים בהתנהגות ההורה ולהשפעה על הילד (Moran et al., 2004; Wyatt Kaminski et al., 2008).

3. מהם הצרכים של הילדים ושל המשפחות הנמצאים במוקד ההתערבות?

התפתחות תקינה ומוצלחת של ילדים בגיל הרך כוללת רכיבים רבים. הצרכים של הילדים ושל הוריהם הם מרובים, בקרב כלל האוכלוסייה ובפרט בקרב אוכלוסיות בסיכון. כל אחד מן הצרכים (או שילוב ביניהם) עשוי לעמוד במוקד ההתערבות. תוכני התערבות שכיחים המנסים לתת מענה לצרכים הם, בין היתר, אלה:

- ◆ בריאות ותזונה
- ◆ העשרה קוגניטיבית והכנה לאוריינות
- ◆ מניעת הזנחה והתעללות
- ◆ צרכים רגשיים של הילד
- ◆ צרכים התפתחותיים של הילד
- ◆ כישורי הורות
- ◆ מערכות יחסים משפחתיות
- ◆ תפקוד כללי של ההורה

נוסף לכך יש תכניות המיועדות לקבוצות שלהן צרכים ייחודיים, כגון ילדים בעלי מוגבלויות שונות, משפחות מרקע תרבותי שונה או אימהות בגיל העשרה. במקרים אלה התכנים כוללים מענה לצרכים ייחודיים, כמו תיווך לשירותים שונים, דרכי התמודדות ועוד.

4. מהן התוצאות הרצויות של התערבויות להורים לילדים בגיל הרך?

תוצאותיה הרצויות של ההתערבות נובעות ישירות ממטרות התכנית. כך, נמצא כי תכניות התערבות להורים שהיו ממוקדות מטרה/ות ופותחו באופן ייעודי להשגתן, וכן קיימו תהליך של מעקב אחר השגת המטרות והפקת לקחים בהתאם, הצליחו להניב תוצאות טובות יותר (Moran et al., 2004).

איגוד אמריקאי בשם DCCYIT (DC Children and Youth Investment Trust Corporation) פיתח, על בסיס תאורטי ופרגמטי, מערך של תוצאות רצויות אפשריות של התערבויות, אצל הורים ואצל ילדים, אשר מידת השגתן עשויה להעיד על מידת ההצלחה של התכנית. בטווח הקצר והבינוני ניתן לצפות לתוצאות בקרב ההורים, ואילו בטווח הארוך התוצאות המושגות בקרב ההורים עשויות להוות גשר לתוצאות רצויות אצל ילדיהם. מדידתן של רבות מן התוצאות האפשרויות שהוגדרו נבדקה והן נמצאו כמדדים מהימנים ותקפים לאמידת טיבן של תכניות (Bronte-Tinkew & Calkins, 2001).

תוצאות בטווח הקצר והבינוני אצל הורים עשויות לכלול עלייה בידע ובמודעות בתחומים האלה:

- ◆ חשיבותה של התנהלות נכונה בתקופת טרום הלידה
- ◆ נקודות ציון בהתפתחות הילד
- ◆ כישורי הורות
- ◆ אוריינות ופיתוח שפה: חשיבות ההקראה לילד וחשיבות ביצוע פעילויות אורייניות מעשירות נוספות
- ◆ צרכים בריאותיים של הילד (כגון חיסונים ותזונה נכונה)
- ◆ בטיחות בבית
- ◆ חשיבותן של מסגרות טיפול איכותיות עבור הילד
- ◆ שירותים הזמינים לילד ולמשפחה בקהילה.

תוצאות התנהגותיות בטווח הבינוני והארוך אצל הורים עשויים לכלול:

- ◆ קיום מעקב הריון סדיר, המעלה סיכוי ללידת תינוק בריא יותר
- ◆ תכנון משפחה עקבי וציב
- ◆ שיפור הבריאות המנטלית והפיזית באמצעות היעזרות בשירותים לטיפול בהתמכרויות ובמחלות נפש, קבלת תמיכה מן הקהילה וצריכת שירותי בריאות
- ◆ ביסוס דפוסי הורות תומכת
- ◆ קיום סביבה ביתית חיובית ומטפחת
- ◆ קיום סביבה ביתית ללא הזנחה והתעללות בילד
- ◆ היעזרות בנותני שירותים.

תוצאות אצל ילדים הן:

- העשרה/הגברה/עידוד של:
- ◆ התפתחות קוגניטיבית
- ◆ התפתחות שפתית
- ◆ התפתחות חברתית ורגשית
- ◆ בריאות פיזית והתפתחות מוטורית.

תוצאות בטווח הארוך יותר בקרב ילדים עשויים לכלול:

- ◆ מוכנות לבית-הספר (הכוללת את הרכיבים שצוינו לעיל לצד פיתוח גישות ללמידה)
- ◆ הישגים משופרים בתחומי הלימוד בסיום הגן וכיתה א', כבסיס להתקדמות בהמשך.

עם זאת, יש לזכור כי הגדרת התוצאות הרצויות תלויה במידה רבה במטרות של בעלי העניין השונים בתכנית, בדגשים החשובים להם ובציפיותיהם ממטרות התכנית. התוצאות שהוצגו מקיפות מגוון רחב של תכניות הפועלות בשטח, אך מובן כי אינן מכסות את כלל האפשרויות, ועל כן ניתן ואף רצוי להגדיר תוצאות ייחודיות לכל תכנית על פי צורכי המשתתפים בה. לדוגמה, תכניות יכולות לקבוע לעצמן תוצאות ביניים של שיפור המצב הכלכלי והאישי של המשפחה – דיור, תעסוקה, פרנסה ושיפור התקשורת הזוגית, כרכיבים ששיפורם עשוי להביא לשיפור ההתנהגות ההורית. תכניות אף עשויות לקבוע תוצאות בטווח הארוך עבור ילדים, כמו שיפור במצב הרגשי, בתחושת הביטחון והחוסן האישי וירידה בקשיי התנהגות. לאור התוצאות הרצויות מן התכנית ניתן לתכנן את רכיביה ואת אופן יישומה.

5. נקודות מפתח המאפיינות תכניות התערבות מוצלחות להורים לילדים בגיל הרך

על מידת ההצלחה של תכניות משפיעים היבטים רבים. חלקם ייחודיים לממדים מסוימים של התכנית ושל רכיביה, ואחרים רחבים יותר ומהווים נקודות מפתח לבנייה ולניהול של תכניות התערבות מוצלחות בתחום, כמפורט להלן:

- ◆ מיקוד (Wyatt, Kaminski et al., 2008)
- הגדרה של עולם תוכן ממוקד עבור ההתערבות
- פנייה לאוכלוסייה בעלת צרכים ומאפיינים משותפים
- פעילות לאור מטרות מוגדרות
- ◆ שימוש בתכניות בעלות בסיס תאורטי חזק ומודל ברור (Moran et al., 2004)
- ◆ התאמת המטרות, הרכב אנשי הצוות, סוג ההתערבות ומיקומה לאוכלוסיית היעד ולצרכים הייחודיים לה, וקבלת משתתפים על פי האוכלוסייה שהוגדרה מראש Karoly, L.A.; Kilburn, M.R.; Cannon, J.S. 2005.
- ◆ התייחסות להורה כאל משתתף בתהליך – העצמת ההורה והקנייה של כלים ויכולות, כך שיוכל לתפקד עצמאית וללא תלות באיש המקצוע (Trivette & Dunst, 2005)
- ◆ התאמת הציפיות של ההורים ושל אנשי המקצוע לתוצאות ריאליות, וכן הבנה של מגבלות ההשפעה של התכנית (Daro, 2006)
- ◆ הנחיית אנשי המקצוע בהתאמה למטרות-העל של התכנית, לקהל היעד שלה ולרכיביה (Moran et al., 2004)
- ◆ דאגה לנוכחות רציפה של המשתתפים בתכנית, שכן בקרב הורים שנכחו יותר בפעילות נמצאה השפעה משמעותית יותר, בכל התחומים (St. Pierre, Layzer & Barnes, 1995).

6. רכיבי התכניות ואופני יישומן – מה עובד? (what works?)

תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך נבדלות זו מזו בממדי יישומן: אוכלוסיית היעד, תוכני ההתערבות, סוג ההתערבות, מתכונת העבודה והמרחב שבו פועלת התכנית. התערבות יכולה להתבסס על מאפיין אחד או על שילוב של כמה מאפיינים השייכים לממדים אלו. מובן שבעת התכנון ובחירת מאפייניה יש להתחשב הן במטרות ההתערבות הן בצורכי המשתתפים. יודגש כי מאחר שנוכחות רציפה יותר ואינטנסיבית יותר של הורים בפעילות נמצאה קשורה להצלחה רבה יותר, יש להקנות חשיבות לאמצעים שבהם יש לנקוט כדי להגביר את הסיכוי להשתתפות משמעותית.

חמשת הממדים יוצגו להלן. בכל ממד ייסקרו המאפיינים האפשריים, ויצוין איזה מהם מאפיין תכניות שזכו להצלחה יחסית ובאילו נסיבות – כלומר: מה עובד? (what works). במסגרת זאת יובאו עקרונות ואופני פעולה שנמצאו מוצלחים במחקרים מקיפים שונים שנערכו בנושא (Moran et al., 2004; Wyatt, 2003; Kaminski et al., 2008; Odom & Wolery, 2003).

א. אוכלוסיית היעד

אוכלוסיית היעד עשויה להיות האוכלוסייה הכללית (תכנית אוניברסלית), אוכלוסייה הממוקדת גאוגרפית (בשכונה או בקהילה מסוימת) או אוכלוסייה בעלת צרכים ייחודיים משותפים, כגון הורים לילדים עם צרכים מיוחדים.

מה עובד?

מן הממצאים עולה כי הן בפיתוח תכניות חדשות הן באימוץ תכניות קיימות חשוב להתאים את התכנית לצורכי אוכלוסיית היעד ולמאפייניה :

- ♦ תכניות אוניברסליות מתאימות להתמודדות עם בעיות רווחות בתחום ההורות, בקצה הרצף המתון יחסית של קשיים הוריים, בעוד שהתערבויות ממוקדות יותר לקבוצות אוכלוסייה מובחנות או ליחידים הנמצאים בסיכון נמצאו מתאימות להתמודדות עם קשיים מורכבים יותר בתחום ההורות וכן עם בעיות חמורות (Moran et al., 2004).
- ♦ עם זאת, יש לשים לב כי בחירה מראש של משתתפים בעלי גורמי סיכון קיצוניים עלולה להביא לתוצאות טובות פחות, במידה שהתכנית אינה מתאימה להתמודדות עם מקרים אלו (Guterman, 1999).
- ♦ נמצאו יתרונות יחסיים לתכניות הפונות לאוכלוסיות מובחנות, ובפרט להורים לילדים בעלי מוגבלות (Layzer et al., 2001).

ב. תוכני ההתערבות

תכניות עבודה המיועדות להורים לילדים בגיל הרך עוסקות במגוון תחומי חיים, בהתאם לצרכים שצוינו לעיל בתחומי בריאות הילד, התפתחותו, הקשר הורה-ילד, אסטרטגיות ההורות והעצמת ההורה, לא רק בהקשר ההורי.

מה עובד?

- ♦ התמקדות בתכנים ספציפיים (בניגוד להתפרסות על פני תחומים רבים). שילוב של תכנים שונים והיעדר מיקוד מביאים לעומס של רכיבים שאינם קשורים ישירות לליבת התכנית, דבר שעלול לפגוע בהשגת התוצאות הרצויות (Duch, 2005).
- ♦ לעבודה עם הורים יש השפעה רבה יותר על ילדים בתחום הרגשי-חברתי, ופחות בתחום הקוגניטיבי (Layzer et al., 2001).
- ♦ נמצא שתכניות שיש בהן רכיב של התפתחות אישית של ההורים או של עזרה עצמית הן בעלות השפעה גבוהה יותר על שינוי התנהגות ההורים (Layzer et al., 2001).
- ♦ לעתים כדי להימנע מסטיגמה בנוגע לתכנית, יש יתרון בשילוב של תוכן "אוניברסלי" (למשל שיפור מוכנות ללימוד קריאה לילדי גן) במסגרת תכנית שמטרת-העל שלה היא מתן מענה לבעיות ממוקדות יותר (כגון הקניית מיומנויות הוריות להתמודדות עם בעיות התנהגות) (Moran & Ghate, 2005).

ג. אסטרטגיות ומתודות ההתערבות

קיימים סוגים שונים של התערבויות, והם נבדלים באופני הפעולה :

- ♦ הקניית מידע וידע
- ♦ ייעוץ, הדרכה והכוונה על ידי הגורם המטפל
- ♦ טיפול (therapy)
- ♦ הפנייה לשירותים חיצוניים ותיווך מול נותני שירות (Case Management)
- ♦ תמיכה רגשית בהורים

בתכניות שונות נעשה שימוש במתודות עבודה שונות, ובהן תרגול מעשי של מיומנויות הוריות, שימוש במודלינג, מתן הנחיות וכן מתן מידע תאורטי בתחומים שונים.

מה עובד?

- ◆ נמצא כי כשבודקים את השפעת תכניות התערבות הורים-ילדים לטווח ארוך, בעיקר בנוגע להשפעות על הילדים, נמצאה עדיפות לתכניות שיש בהן עיסוק ישיר בתכנים הנוגעים לקשר הורה-ילד על פני תיווך והפנייה לשירותים באמצעות Case Management ועל פני השתתפות ההורה בקבוצת תמיכה חברתית (Layzer et al., 2001). בתוך כך, בלטו בחלק מן המחקרים תכניות שעסקו בהקניית מיומנויות של יצירת קשר חיובי הורה-ילד (Layzer et al., 2001).
- ◆ נמצא כי בתכניות למניעת התעללות והזנחה, שילוב של הדרכה הורית ומתן תמיכה רגשית להורים במסגרת ההתערבות, כלומר העברת ידע וכלים להתנהגות לצד הכלה רגשית והתייחסות לצרכים הרגשיים של ההורה הן תנאי הכרחי להצלחה (Guterman, 1999).
- ◆ בעבודה עם הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים, לצד הקניית ידע וכישורי הורות, יש צורך בתמיכה רגשית של אנשי המקצוע בהורים (Odom & Wolery, 2003).
- ◆ מתודות עבודה מוצלחות עם הורים הן אלה:
 - שיטת הנחיה הכוללת תרגול מעשי של האינטראקציה בין ההורה והילד במסגרת המפגשים (עבודה דיאדית בקבוצה) השפיעה יותר על מיומנויות הוריות לעומת שיטות עבודה אחרות (כגון שימוש במודלינג, מתן הנחיות לעבודה בבית או משחקי תפקידים שבהם השתתפו רק מבוגרים) (Wyatt Kaminski et al., 2008).
 - כרכיב עצמאי, להקניית מידע להורים בנושאים מסוימים כמו התפתחות הילד, תזונה ובריאות, אין תרומה לחיזוק השפעת התכנית. עם זאת, ייתכן כי יתרונותיה של הקניית הידע באים לידי ביטוי כשהיא נעשית לצד מתן כלים יישומיים. למשל, תוך כדי מתן כלים להתמודדות עם התפרצות זעם של בן שנתיים אפשר לשלב תכנים תאורטיים העוסקים בהתפתחות הקוגניטיבית והרגשית של ילד בגיל זה (Wyatt Kaminski et al., 2008).

ד. מתכונת ההשתתפות

הרכב המשתתפים משתנה בין תכניות ואף בין רכיבים שונים בתוך אותה תכנית. בתוך כך, מתכונות ההשתתפות הנפוצות הן:

- ◆ עבודה פרטנית / פרטנית משפחתית
 - איש מקצוע והורה / הורים
 - איש מקצוע, הורה וילד
 - איש מקצוע וכל המשפחה
 - איש מקצוע וילד
- ◆ עבודה במסגרת קבוצתית
 - איש מקצוע וקבוצת הורים
 - איש מקצוע וקבוצת הורים וילדים
 - איש מקצוע וקבוצת ילדים
- ◆ עבודה עם הורים לצד עבודה עם ילדים (תכניות דו-דוריות).

- ◆ כאמור, בנוגע לשיפור התפקוד הקוגניטיבי, שיפור האוריינות והמוכנות להתמודדות עם דרישות בית הספר, לעבודה ישירה הנעשית עם ילדים יש השפעות ניכרות יותר (Layzer et al., 2001; Puma et al., 2010; Currie, 2001)¹
- ◆ תכניות התערבות להורים הכוללות גם רכיבים של עבודה עם ילדים (לאו דווקא יחד עם הוריהם) היו מוצלחות יותר. כמו כן, נמצא יתרון לעבודה של איש מקצוע מול הורה וילד, הכוללת תרגול של המיומנויות הנלמדות בנוכחות איש המקצוע (Moran et al., 2004).
- ◆ עבודה עם הורים בקבוצות עדיפה כאשר העיסוק הוא בתוכן שניתן לדון בו באופן "פומבי", וכאשר ההורים יכולים להיתרם מן ההיבט החברתי שבקבוצה. עבודה פרטנית עדיפה כאשר הבעיות הן חמורות או מציפות, או כאשר ההורים אינם בשלים לעבודה בקבוצה (Moran et al., 2004).
- ◆ עבודה בקבוצה עשויה להתפתח לכדי קבוצת תמיכה משמעותית עבור הורים, שאף תורמת להישארותם בתכנית (Whittaker & Cowley, 2010).
- ◆ שילוב הורים מהגרים בתכניות ללימוד שפה או אוריינות לצד השתתפותם בתכניות התערבות יחד עם ילדיהם נמצא אפקטיבי ליצירת הבנה תרבותית של מסגרת בית הספר, שאף הובילה לציפיות גבוהות יותר מן הילדים בתחום זה (Crosnoe, 2010).

ה. מרחבי ההתערבות

שני מרחבי ההתערבות הרווחים בתכניות להורים הם מרחבים ציבוריים (קליניקות, מתנ"סים, בתי חולים, ובאופן מיוחד – מרכזים רב-תכליתיים ייעודיים לגיל הרך) ובתי המשפחות, במסגרת ביקורי בית. לכל אחד מן המרחבים יתרונות שונים, והעבודה בו מציבה אתגרים שונים. הבחירה בין ביצוע התערבות במסגרת מרחב ציבורי ובין ביצועה בבתי המשפחות (או שימוש בביקורי בית כרכיב מרכזי בה) צריכה להתבצע בהתאם למטרות התכנית, לאוכלוסיית היעד שלה ולצרכים שעליהן היא נועדה לענות. יצוין כי יש תכניות המשלבות פעילות בשני סוגי המרחבים.

התערבות במרחבים ציבוריים

במסגרת סעיף זה יעסוק הדיון במרחבים ציבוריים במרכזים רב-תכליתיים לגיל הרך בלבד, כמרחב ציבורי פופולרי. שתי התכניות המוכרות והגדולות בעולם, לסיוע להורים לילדי הגיל הרך, הן Head Start האמריקאית ו-Sure Start הבריטית. תכניות אלה (כמו רבות אחרות שהיקפן מצומצם יותר) מופעלות במרכזים הממוקמים בתוך שכונות שבהן מתגוררות אוכלוסיות היעד. מרבית העבודה נעשית דרך המרכזים, אך יש גם הפנייה לשירותים שונים בקהילה.

העבודה במרכזים מושתתת על שני עקרונות מנחים עיקריים:

¹ יחד עם זאת, תכניות לשיפור האוריינות והמוכנות לבית הספר שבהן נעשתה עבודה עם הורים ונמצאו כאפקטיביות (אם כי במידה מוגבלת), היו תכניות ממשפחת "האוריינות המשפחתית" (family literacy), המנחות את ההורים להקראת סיפורים ולקריאה משותפת עם ילדיהם (Van Steensel et al., 2011).

- ◆ **עבודה בתוך הקהילה:** כל מרכז פועל באופן אוטונומי, בכפוף לקווים מנחים כלליים. כך מתאפשרת גמישות והתאמה של התכנית לצורכי הקהילה המקומית ולרצונותיה וכן נגישות של אוכלוסיית היעד לצריכת השירותים (The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010)
- ◆ **ראייה הוליסטית של הטיפול בילד, בפני עצמו וכחלק ממשפחתו:** ראייה כזו מנחה את הניסיון לריכוז כלל השירותים הנוגעים לילדים בגיל הרך תחת קורת גג אחת, שתהווה כתובת עבור ההורים, עבור כלל השירותים הקשורים לילדיהם.

עקרונות נוספים המנחים את תפיסת העבודה במרכזים הם חתירה להתאמה תרבותית של המרכז לקהילה שאותה הוא משרת, וניסיון ליצירת מעורבות של ההורים על ידי שיתופם בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות לפעילויות המרכז, שילובם במילוי משימות ותפקידים שונים במרכז ועידודם להשתתף בוועדות ניהוליות שונות (Puma et al., 2010; Department for Education and Skills, 2007).

במרכזים מוצעים לרוב שירותים מגוונים, ואלה הם העיקריים בהם:

- ◆ מתן מידע, ייעוץ וסיוע על בסיס Drop-In Center
- ◆ הפניית הורים לקבלת שירותים מתאימים להם ולילדיהם מחוץ למרכז, תוך הפיכת עובד המרכז ל-Case Manager, המתאם בין השירותים השונים הניתנים לילד ולמשפחתו ועוקב אחר קבלתם
- ◆ ייעוץ ותמיכה, סדנאות להורים
- ◆ מעונות יום
- ◆ שירותי סיוע להורים בהשתלבות בתעסוקה, ותכניות להשלמת השכלה (Duch, 2005; Department for Education and Skills, 2007).

מה עובד?

בדיקה מעמיקה של תכנית Sure Start הפועלת באנגליה בוצעה על מנת לבחון את האופנים השונים שבהם היא מיושמת במרכזים שונים, ואת השפעתה על ההורים והילדים. ככלל, נמצא שככל שהמרכז מיישם את התכנית באופן מקיף יותר ונאמן יותר למודל בשלמותו, הוא אפקטיבי יותר מבחינת התוצאות בקרב ההורים והילדים (The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team, 2010). בתוך כך, כמה רכיבים שיושמו במרכזים נמצאו תורמים לאפקטיביות של המרכז (Anning et al., 2007):

- ◆ יצירתיות בשיפור השירותים וביצירת שירותים, בהתאם לצרכים העולים מן השטח
- ◆ יצירת אוירה מזמינה, לא רשמית אך מקצועית
- ◆ חתירה להעצמת ילדים, הורים ואנשי מקצוע
- ◆ השקעת מאמצים באיתור מוקדם של ילדים והורים העשויים להפיק תועלת משירותים ייחודיים, והפנייתם למומחים רלוונטיים
- ◆ המנגנון הניהולי: יצירת מבנים ניהוליים שיטתיים ובני קיימא לניהול המרכז ולהובלתו; בקרה מתמדת ותגובה לסדרי עדיפויות קהילתיים

- ♦ צוות העובדים: גיוס, הכשרה ופריסת נותני שירות בעלי כישורים ותכונות מתאימות והתמודדות מוצלחת עם המורכבות שבעבודת צוות רב-שירותי. מטבע הדברים, מרכזים שבהם פועלים תחת קורת גג אחת נותני שירותים מכמה תחומים מביאים לביטוי תפיסות עולם ותפיסות עבודה שונות. מרכז במיטבו הוא זה שמצליח לשמר את הפרספקטיבה המקצועית של כל איש סגל לצד יצירת גישה אינטגרטיבית לטיפול (Anning et al., 2007).

התערבות במרחב הפרטי (ביקורי בית בבתי המשפחות)

מרחב התערבות נוסף שעשוי להתקיים לצד מודל של עבודה במרכזים או במנותק ממנו הוא התערבות באמצעות ביקורי בית בבתי המשפחות. אלה יכולים להתבצע על ידי איש מקצוע (כגון אחות) או על ידי גורם המוסמך במסגרת התכנית, ועשויים להתחיל עוד בשלב ההיריון. בשנים האחרונות ביקורי בית הם מסגרת ההתערבות הרווחת בארצות הברית, וכחצי מיליון משפחות ברחבי המדינה משתתפות מדי שנה בתכניות של ביקורי בית (Daro, 2009).

אף שבדיקת מידת ההצלחה של תכניות כאלה בחלק מן המדדים העלתה ממצאים סותרים, ספרות המחקר תומכת בכך שלביקורי בית השפעות חיוביות בתחום החשוב של צמצום ומניעה של התעללות והזנחה (Guterman, 1997). כמו כן, נראה כי קיימת מגמה של שיפור במידת ההצלחה של תכניות התערבות המתבססות על ביקורי בית, וזו מעידה על תהליך למידה והתמקצעות בתחום, לצד פיתוח הבנה בנוגע לציפיות הסבירות מתכניות אלה ולמה ייחשב הצלחה (Daro, 2006).

למרות שבין התכניות המתבססות על ביקורי בית יש שונות רבה, ניתן למנות כמה עקרונות העומדים בבסיס מרביתן:

- ♦ **נוחות מרבית עבור ההורים:** מצד אחד, ביקורי הבית נתפסים כבעלי יתרון עבור ההורים, שכן הם אינם צריכים לדאוג לתחבורה, לסידורי שמירה לילדים ולחוסר תיאום עם שעות העבודה. היבט זה מאפשר גם למשפחות שלא היו מגיעות בעצמן למרכזים (שהן לרוב המשפחות בעלות הקשיים הרבים ביותר) להגיע אליהם (Sweet & Appelbaum, 2004). מנגד יש לציין כי בדומה לתכניות אחרות, יש ממצאים המעידים על כך שמשפחות המתמודדות עם בעיות רבות נוטות פחות לשתף פעולה עם מפעילי התכניות או להיות מעורבות בהן (Raikes et al., 2006; Gomby, 2005).

- ♦ **פרסונליזציה של התכנית:** להתערבות הנערכת בבית אוריינטציה כלל משפחתית, שירות מותאם אישית, תשומת לב מלאה ובניית קשר בלתי אמצעי עם בני המשפחה. היבטים אלו נתפסים הן כמסייעים כשלעצמם והן כאמצעי להגברת מידת ההתמדה של המשפחות בתכנית (Sweet & Appelbaum, 2004). כמו כן, הקשר הרציף והתקשורת השוטפת בסביבה הטבעית מאפשרים עבודה על co parenting וחיזוק ההורים כצוות הפועל בשיתוף פעולה בבית (אליצור, סומך וסרקיס, 2010).

- ♦ **תמיכה רגשית להורים:** היחס האישי מאפשר תמיכה ישירה בהורים, יותר מאשר במסגרת עבודה בקבוצות או במסגרת עבודה טיפולית במרחב שאינו הבית. בעבר נטו תכניות כאלה להתמקד בעבודה עם האם, אך כיום הנטייה היא לעבוד עם שני ההורים (Sweet & Appelbaum, 2004).

מה עובד?

בבחינה של "מה עובד" יש להביא בחשבון שביקורי בית הם אסטרטגיה כללית, וגורמים ייחודיים בכל תכנית (למשל תכנים או אישיות המדריך המבקר בבית) עשויים להשפיע על מידת האפקטיביות של

האסטרטגיה. ספרות המחקר העלתה בעיקר תרומות עבור המשפחה, ובהן שיפור מיומנויות הוריות, ידע על התפתחות הילד, שינויים בתפיסת ההורות ובפעילות שנוקטות אמהות כדי לשמור על בית בטוח עבור הילדים. בסוגיות הקשורות לבריאות או להתפתחות הילדים, התכניות נמצאו אפקטיביות בעיקר עבור ילדים שמלכתחילה אובחנו כבעלי צרכים ייחודיים – פגים וילדים עם עיכוב התפתחותי (Gomby, 2005). כאמור, התערבויות שכללו רכיב מרכזי של ביקורי בית נמצאו אפקטיביות במיוחד בצמצום מקרים של התעללות והזנחה (Guterman, 1999; Sweet & Appelbaum, 2004). עם זאת, ניתן לזהות כמה פרקטיקות שנמצאו כמוצלחות:

- ♦ **תכניות באינטנסיביות גבוהה** – תכניות ארוכות טווח שבמסגרתן מתקיים ביקור בית ארבע פעמים בחודש לפחות, מצליחות יותר מתכניות לאותו פרק זמן שבהן נערכים ביקורי בית תכופים פחות (Kahn & Moore, 2010).
- ♦ **לימוד כישורי הורות** – עבודה ישירה של אנשי מקצוע (כגון מטפלים ועובדים סוציאליים) עם ההורים, על הקניית כישורי הורות, תורמת להצלחת התכנית (Kahn & Moore, 2010).
- ♦ **שילוב של ביקורי בית כרכיב בתוך תכנית רחבה יותר** ולא כבסיס עיקרי של תכנית (Gomby, 2005; Layzer et al., 2001). בהקשר זה תצוין גם שהורים המצויים במסגרת של תכנית הכוללת ביקורי בית בלבד חסרים את התמיכה הקבוצתית, בעוד שמודל משולב נותן מענה גם לצורך זה (Guterman, 2009; Guterman, 2012).
- ♦ **שימוש בביקורי הבית כפלטפורמה לתיווך לשירותים חיצוניים** ועל ידי כך הרחבת מנעד הטיפול מחוץ לגבולות התכנית – אימוץ גישה של "מעטפת" המחברת את המשפחה לצריכת שירותים ולקבלת מענים שלהם היא זקוקה (Daro, 2006).
- ♦ **בשל העובדה שהתכניות מתקיימות במרחב הפרטי, להדרכה מוקדמת ומתמשכת של אנשי מקצוע על אודות מטרות התכנית והבנייה של תוכני המפגשים חשיבות מכרעת להצלחתה** (Gomby, 2005; Sweet & Appelbaum, 2004).

7. קשיים ואתגרים הניצבים בפני המתכננים והמפעילים של תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך

קשיים ואתגרים עלולים לפגוע בעבודה עם הורים ובהשתתפותם בתכניות, ועקב כך לפגוע גם באפקטיביות שלהן. אלה יפורטו להלן.

קשיים בגיוס הורים ובעבודה עמם

קשיים בגיוס הורים: אחת הבעיות המשמעותיות בתכניות לתמיכה בהורים היא הקושי לגייסם, בשלושה מישורים: כניסה לתכנית, התמדה בתכנית ונוכחות אקטיבית הנדרשת לצורך יצירת השפעה.

- ♦ **קושי הנובע מאילוצי לוחות זמנים:** ככלל, בעוד שהמשתמשים בשירותי המרכזים נטו לחזור ולצרוך שירותים נוספים והיו שבעי רצון מהם, השירותים שהוצעו בשעות פעילות שגרתית לא הצליחו להביא להגעה של אוכלוסיות רבות, ובהן משפחות השייכות למיעוטים אתניים והורים עובדים ובעלי הכנסה נמוכה המתקשים להגיע שניהם יחד או למצוא סידור השגחה לילדיהם (Wyatt Kaminski et al., 2008;).

Whittaker & Cowley, 2010). נוסף לכך, קיים קושי לגייס אבות להשתתפות בתכניות ולצריכת שירותים. קושי זה מאפיין תכניות רבות ונראה כי טרם נמצא עבורו פתרון (Moran et al., 2004).

♦ **הימנעות הורים מכניסה לתכניות** עקב תחושה כי הן פולשניות, לא רלוונטיות או תובעניות מדי (Whittaker & Cowley, 2010).

♦ **היעדר מטרות ברורות וקונקרטיות ומסגרת תאורטית ברורה**: הקושי מתבטא בכמה רבדים, אך כדאי לציין כי אם הגורם המפנה אינו בקי בתוכן התכנית, עלולים להיות מופנים אליה הורים שהתכנית אינה רלוונטית עבורם (Whittaker & Cowley, 2010).

♦ **קושי של ההורים ביישום הכלים או הגישות שנרכשו בתכנית**: קושי זה יכול לנבוע ממגוון סיבות: מאופן ההתערבות ודרכי העברת התכנים ועד לסיבות אישיות-משפחתיות הקשורות להתנגדות של אחד ההורים ובאי-הסכמתו לתפיסות המוצגות במסגרתה (Whittaker & Cowley, 2010).

♦ **חסמים תרבותיים**: אלו יכולים לנבוע מחוסר התאמה תרבותית של התכנית לאוכלוסיית היעד. לעתים חסם תרבותי עשוי להתמתן אם מנחה התכנית בא מאותה תרבות שממנה הגיעו ההורים (Whittaker & Cowley, 2010).

קשיים הקשורים לצוות התכנית

♦ **היעדר הכשרה מספקת**: היעדר הכשרה של מעבירי התכנית בפועל משפיעה על איכותה. על כן, תשומת לב מרבית צריכה להינתן להכשרה בתחום, כאשר אחד מרכיבי ההכשרה החשובים ביותר בתכניות עם רכיב קבוצתי הוא היכולת להנחיית קבוצות ולבניית קבוצה (Whittaker & Cowley, 2010).

♦ **עבודה עם צוות רב-מקצועי**: במרכזים המאגדים כמה שירותים תחת קורת גג אחת עולה קושי בהפעלת התכנית, הנובע מן העבודה בצוות רב-מקצועי המשתיך לשירותים שונים. אף שבהגברת הנגישות לשירותים ובראיה ההוליסטית גלומים יתרונות רבים, עבודה זו מציבה אתגרים בהיבט של שיתוף אפקטיבי של מידע ושל שילוב בין דרכי עבודה שונות. כך לדוגמא, עובדים מקצועיים העוברים לעבוד במסגרת מרכז יכולים לחוש איום לנוכח שינויים בתפקידם ובמרחב הפיזי שבו הם רגילים לעבוד. קושי נוסף הוא ניהול מעקב שיטתי ואחיד אחר אספקת השירותים השונים מול מערכי העבודה ממוקדי התחום שאליהם מורגלים השירותים השונים. בהתאם לכך, יש קושי במדידת תוצאות והשפעות על הורים וילדים, הן מכיוון שנושא המדידה אינו תמיד במוקד העבודה של אנשי השטח, והן בשל הקושי לאגד קריטריונים דומים למדידת הצלחה מול שיטות העבודה השונות של הארגונים השונים העובדים תחת קורת גג אחת. חשוב לציין כי קשיים אלה הם אוניברסליים לעבודה בשיתוף פעולה בין שירותים ואינם ייחודיים למרכזים להורים (Anning et al., 2007)².

8. סיכום

התחום של תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך הוא רחב מאוד, וכולל תכניות רבות ושונות מאוד זו מזו, הנבדלות גם במידת ההצלחה ביישומן. מסיבה זו קשה לעמוד על מודל או דגם עבודה שביכולתו להניב השפעה חיובית גורפת. לצד זאת, הקולות מן השטח, התפיסות הרווחות כיום בעולם ההתערבויות,

² ממצאים דומים נמצאו גם בבדיקה של מרכזי נוער העובדים תוך שיתוף פעולה של שירותים מרכזיים לנוער (כאהר-סטרב'צ'ינסקי וואזן-סיקרין, 2008).

הממצאים הצנועים אך העקביים, ואף ההיגיון הבריא, מלמדים כי ההורים הם גורם מפתח הכרחי להתערבויות לטובת ילדיהם בגיל הרך.

ספרות המחקר מעלה ממצאים המעידים על הצלחת תכניות בהשגת מטרות שונות הנתפסות כשלב בדרך להשפעה על התפתחותם הבריאה והמוצלחת של ילדים. בתוך כך, ניתן לזהות רכיבים וגורמים התורמים ליישום תכניות ולמידת הצלחתן וכן גורמים המקשים על כך.

בכל תכנון של תכנית התערבות יש לבחון את צורכי האוכלוסייה שעבורה מתבצעת ההתערבות ואת מאפייניה הייחודיים, ולהגדיר לאורם את התוצאות הרצויות המצופות מן התכנית. מתוך אלו ניתן להסיק מהם הרכיבים נדרשים להתערבות, על מה יש לשים דגש ובמה כדאי למקד את העשייה. חשוב לזכור כי מיקוד במטרות וביסוס של רכיבי התכנית סביבן הוא גורם מכריע להצלחה.

בטבלה להלן מוצג סיכום הממדים השונים שעל פיהם אפשר לבחון תכניות התערבות להורים לילדים בגיל הרך.

ממדים	אוכלוסיית היעד	תוכני ההתערבות	אסטרטגיות ומתודות ההתערבות	מתכונת ההשתתפות	מרחב ההתערבות
מה קיים?	- כלל האוכלוסייה, תכנית אוניברסלית - אוכלוסייה ממוקדת גאוגרפית (מיקוד בשכונה/קהילה מסוימת) - מיקוד באוכלוסייה בעלת מאפיינים משותפים או צרכים משותפים	- מגוון תחומי חיים: - התפתחות הילד - בריאות ותזונה - פיתוח מיומנויות הוריות וגישות להורות: מיומנויות תקשורת, אסטרטגיות משמעת, יצירת חוקים וגבולות והתמודדות עם קונפליקטים באופן לא אליים - הקשר המשפחתי וקשר הורה-ילד - פיתוח מיומנויות קוגניטיביות ואורייניות בקרב ילדים - העצמת ההורים כבוגרים	- הקניית מידע וידע - ייעוץ, הדרכה והכוונה על ידי גורם מטפל - תרגול מעשי - תמיכה רגשית - טיפול והפנייה לשירותים חיצוניים ותיווך מול נותני שירות, case management	- עבודה פרטנית/פרטנית משפחתית - איש מקצוע והורה/הורים - איש מקצוע והורה וילד - איש מקצוע וכל המשפחה - איש מקצוע וילד - עבודה במסגרת קבוצתית - איש מקצוע וקבוצת הורים - איש מקצוע וקבוצת הורים וילדים - איש מקצוע וקבוצת ילדים - עבודה מקבילה ונפרדת עם הורים וילדים (תכניות דו-דוריות)	- התערבות במרחבים ציבוריים (קליניקות, מתנ"סים, בתי חולים, מרכזים רב-תכליתיים) - התערבות במרחב פרטי (ביקורי בית בבתי המשפחות)
מה עובד?	- תכניות אוניברסליות מתאימות להתמודדות עם בעיות רווחות בתחום ההורות, בקצה הרצף המתון - התערבויות לקבוצות או ליחידים בסיכון מתאימות להתמודדות עם קשיים מורכבים וחמורים יותר, אך כדי להגיע לתוצאות טובות התכנית חייבת להיות מותאמת למאפייני הסיכון	- התמקדות בתכנים ספציפיים ולא התפרסות על פני עולמות תוכן רבים - לעבודה עם הורים יש יותר השפעה על ילדים בתחום הרגשי-חברתי, ופחות בתחום הקוגניטיבי - עם זאת, תכניות המנחות את ההורים להקראת סיפורים ולקריאה משותפת עם ילדיהם נמצאו אפקטיביות (אם כי במידה מוגבלת) - תכניות שבהן רכיב של התפתחות אישית של ההורים או של עזרה עצמית נמצאו	- תרגול מעשי של אינטראקציה הורה-ילד - מתן כלים ישימים והנחיות להתמודדות עם מצבים - הקניית ידע אינה אסטרטגיית התערבות מוצלחת בפני עצמה, אלא צריכה לבוא כחלק מתהליך הקניית כלים יישומיים להתמודדות עם הילד - בתכניות ספציפיות למניעת התעללות וכן בתכניות לילדים בעלי צרכים מיוחדים עלה הצורך בשילוב של הדרכה הורית	- בתחום השיפור הקוגניטיבי – עבודה ישירה עם ילדים - שילוב רכיב של התערבות ישירה עם ילדים, בתכניות התערבות להורים - יתרון לעבודה של איש מקצוע מול הורה וילד - כאשר עוסקים בתוכן אוניברסלי שניתן לעסוק בו בפומבי, עדיפה עבודה קבוצתית עם הורים - עבודה של הורים בקבוצה עשויה ליצור קבוצת תמיכה חברתית, התורמת להתמדה של הורים בתכניות	במרחב הציבורי (מרכזים רב-תכליתיים): - עבודה לאור העיקרון של חיזוק ההורים במטרה ליצור שיפור בקרב הילדים - יצירתיות בשיפור וביצירת שירותים בהתאם לצרכים העולים מן השטח - אווירה מזמינה, לא רשמית, אך מקצועית - חתירה להעצמת ילדים, הורים ואנשי מקצוע - איתור מוקדם של ילדים והורים העשויים להפיק תועלת משירותים ייחודיים והפנייתם למומחים רלוונטיים מנגנון ניהולי: - יצירת מבנים ניהוליים שיטתיים ובני קיימא - בקרה מתמדת ותגובה לסדרי עדיפויות קהילתיים

	• יתרון לתכניות הפונות לקהל יעד ממוקד • הצלחות בתחום ההתערבות הנעשית עם הורים לילדים בעלי צרכים מיוחדים	בעלות השפעה גבוהה על שינוי התנהגות בקרב ההורים • שילוב תוכן "אוניברסלי" במסגרת תכנית שמטרת העל שלה היא מענה לבעיות ממוקדות יותר, כאמצעי ליצירת תכנית שאינה סטיגמטית	עם מתן תמיכה רגשית להורים	• כאשר עוסקים בתוכן אישי ורגיש, יש לעבוד עם הורים באופן פרטני • עבור הורים מהגרים, השפעה של השתתפות בתכניות לשיפור אוריינות (במקביל להתערבות עם ילדיהם) תרמה להבנת מסגרת בית הספר ולחיוזוק הציפיות מן הילדים	צוות עובדים: ○ גיוס, הכשרה והעסקת נותני שירות בעלי כישורים ותכונות מתאימות ○ התמודדות מוצלחת עם המורכבות שבעבודת צוות רב-שירותי • במרחב הפרטי (ביקורי בית): ○ תכניות באינטנסיביות גבוהה (ארבע פעמים בחודש לפחות) ○ לימוד ישיר של כישורי הורות על ידי בעלי מקצוע ○ שילוב של ביקורי בית כרכיב בתוך תכנית רחבה יותר ○ שימוש בביקורי הבית כפלטפורמה לתיווך לשירותים חיצוניים ○ הדרכה של אנשי מקצועי בהתאם למטרות התכנית והבנייה של תוכני מפגשים
--	--	--	----------------------------------	---	---

- Anning, A.; Stuart, J.; Nicholls, M.; Goldthorpe, J.; and Morley, A. 2007. "**Understanding Variations in Effectiveness Amongst Sure Start Local Programmes: Lessons for Sure Start Children's Centres**". Department for Education and Skills, Her Majesty's Printer and Controller of HMSO, London.
- Bijou, S.W. 1974. "**Development in the Preschool Years: A Functional Analysis**." *American Psychologist*, Vol 30(8), Aug 1975, 829-837.
- Bronte-Tinkew, J.; and Calkins, J. 2001. **Logic Models and Outcomes for Early Childhood Programs**. Report Prepared for the DC Children and Youth Investment Trust Corporation. Child Trends, Washington, DC.
- Cerezo, M.A.; Dasi, C.; and Ruiz, J.C. 2013. "Supporting Parenting of Infants: Evaluating Outcomes for Parents and Children in a Community Based Program". *Evaluation and Program Planning* 37:12-20.
- Crosnoe, R. 2010. **Two-Generation Strategies and Involving Immigrant Parents in Children's Education**. Urban Institute, Washington, DC.
- Currie, J. 2001. "Early Childhood Education Programs". *The Journal of Economic Perspectives* 15(2):213-238.
- Daro, D. 2009. **Embedding Home Visitation Programs within a System of Early Childhood Services**. Chapin Hall Issue Brief. Chapin Hall at the University of Chicago, Chicago, Illinois.
- Daro, D. 2006. **Home Visitation Assessing Progress, Managing Expectations**. Report for Chapin Hall at the University of Chicago, Chicago, Illinois.
- Duch, H. 2005. "Redefining Parent Involvement in Head Start: A Two-Generation Approach". *Early Child Development and Care* 175(1):23-35.
- Gomby, D.S. 2005. "**Home Visitation in 2005: Outcomes for Children and Parents**". *Invest in Kids*. Working Paper No. 7. Committee for Economic Development, Washington, DC.
- Guterman, N.B. 1999. "Enrollment Strategies in Early Home Visitation to Prevent Physical Child Abuse and Neglect and the 'Universal Versus Targeted' Debate: A Meta-Analysis of Population-Based and Screening-Based Programs". *Child Abuse & Neglect* 23(9):863-890.
- Guterman, N.B. 1997. "Early Prevention of Physical Child Abuse and Neglect: Existing Evidence and Future Directions". *Child Maltreatment* 2(1):12-34.

Guterman, N.B. 2012. "Forging Advances in the Early Prevention of Physical Child Abuse and Neglect". Presented at the **16th Annual Society for Social Work and Research Conference**, Washington, DC. January 2012.

Guterman, N.B. 2009. "Enhancing mothers' social support networks to reduce risk of physical child abuse and neglect". Presented to the **Child and Family Welfare Association of Queensland**, Australia, June 2009.

Kahn, J.; and Moore, K.A. 2010. **What Works for Home Visiting Programs: Lessons from Experimental Evaluations of Programs and Interventions**. Child Trends, Bethesda, MD.

Karoly, L.A.; Kilburn, M.R.; and Cannon, J.S. 2005. **Early Childhood Interventions: Proven Results, Future Promise**. Rand Corporation, California

King, C.T.; Smith, T.C.; and Glover, R.W. 2011. "Investing in Children and Parents: Fostering Dual-Generation Strategies in the United States" Presented to **the Annual Research Conference of the Association for Public Policy Analysis and Management** Washington, D.C. November 5, 2011. Available at:
http://www.cc.utexas.edu/research/cshr/pubs/pdf/APPAM_2011_King_Smith_Glover_Paper2504.pdf

Layzer, J.I.; Goodson, B.D.; Bernstein, L.; and Price, C. 2001. National Evaluation of Family Support Programs. Final Report Volume A: The Meta-Analysis Report prepared for **US Department of Health and Human Services, Administration on Children, Youth and Families**. ABT associate Inc. Cambridge MA. Available at:
http://www.acf.hhs.gov/sites/default/files/opre/fam_sup_vol_a.pdf.

Moran, P.; and Gbate, D. 2005. "The Effectiveness of Parenting Support". **Children & Society** 19(4):329-336.

Moran, P.; Gbate, D.; Van Der Merwe, A.; and Britain, G. 2004. **What Works in Parenting Support? A Review of the International Evidence**. DfES Publications, Nottingham

Odom, S.L.; and Wolery, M. 2003. "A Unified Theory of Practice in Early Intervention/Early Childhood Special Education Evidence-Based Practices". **The Journal of Special Education** 37(3):164-173.

Puma, M.; Bell, S.; Cook, R.; Heid, C.; Shapiro, G.; Broene, P.; Jenkins, F.; Fletcher, P.; Quinn, L.; and Friedman, J. 2010. "Head Start Impact Study. Final Report". **US Department of Health and Human Services**. Washington DC.

- Raikes, H.; Green, B.L.; Atwater, J.; Kisker, E.; Constantine, J.; and Chazan-Cohen, R. 2006. "Involvement in Early Head Start Home Visiting Services: Demographic Predictors and Relations to Child and Parent Outcomes". *Early Childhood Research Quarterly* 21(1):2-24.
- St. Pierre, R.G.; Layzer, J.I.; and Barnes, H.V. 1995. "Two-Generation Programs: Design, Cost, and Short-Term Effectiveness". *The Future of Children* Vol. 5, No. 3, Long-Term Outcomes of Early Childhood Programs, pp. 76-93.
- Stevens, M. 2012. "The Cost-Effectiveness of UK Parenting Programmes for Preventing Children's Behaviour Problems – A Review of the Evidence". *Child & Family Social Work* Vol 19(1) pp.109-118.
- Sweet, M.A.; and Appelbaum, M.I. 2004. "Is Home Visiting an Effective Strategy? A Meta-Analytic Review of Home Visiting Programs for Families with Young Children". *Child Development* 75(5):1435-1456.
- The National Evaluation of Sure Start (NESS) Team. 2010. *The Impact of Sure Start Local Programmes on Seven Year Olds and their Families*. Institute for the Study of Children, Families and Social Issues, Birkbeck, University of London, London.
- Schonkoff, J.P.; and Philips, D.A. 2000. *From Neurons to Neighborhoods. The Science of Early Childhood Development*. National Academy Press, Washington, DC.
- Trivette, C.; and Dunst, C. 2005 (online). "Community-Based Parent Support Programs". *Encyclopedia on Early Childhood Development*. Centre of Excellence for Early Childhood Development, Montreal, Quebec.
- Van Steensel, R.; McElvany, N.; Kurvers, J.; Herppich, S. 2011. "How Effective are Family Literacy Programs? Results of a Meta-Analysis". *Review of Educational Research* 81(1):69-96.
- White, K.R.; Taylor, M.J.; Moss, V.D. 1992. "Does Research Support Claims about the Benefits of Involving Parents in Early Intervention Programs?" *Review of Educational Research* 62(1):91-125.
- Whittaker, K.A.; Cowley, S. 2010. "An Effective Programme is Not Enough: A Review of Factors Associated with Poor Attendance and Engagement with Parenting Support Programmes". *Children & Society* Vol 26(2) 138-149.
- Wyatt Kaminski, J.; Valle, L.A.; Filene, J.H.; Boyle, C.L. 2008. "A Meta-Analytic Review of Components Associated with Parent Training Program Effectiveness". *Journal of Abnormal Child Psychology* 36(4):567-589.

אליצור, י. סומך, ל., סירקיס ר. 2010. תכנית התקשרות (הורות תומכת קשר ותקוה, קבוצות הורים להתערבות מוקדמת בילדים בני 3-4 המגלים קשיים בויסות עצמי התנהגותי. ביה"ס בחינוך. האוניברסיטה העברית בירושלים.

כאהן-סטרב'צינסקי פ', ואזן- סיקרון ל. 2008. ממצאים עיקריים ותובנות מתוך מחקר הערכה של שלושה מודלים של מרכזים לנוער בסיכון: מית"ר, עיר ונוער ומונתדא אל שבאב. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל. דמ-08-511

סובלמן-רוזנטל ו'. 2000. "אינטראקציה אם-ילד והתפתחות מיומנויות תקשורת ושפה אצל תינוקות רגילים ותינוקות עם תסמונת דאון". בתוך: תינוקות, טף, הורים ומטפלים: מחקרים בנושא התפתחות הילד בישראל (עורכת: פנינה ש. קליין). אוניברסיטת בר אילן והוצאת רכס, רמת גן.

שמעוני, ל'. 2006. "התפתחות המוח וזמנים קריטיים". אוגדן "דרור", פרק ב' מאמר 39. מתוך אתר האינטרנט של משרד הרווחה והשירותים החברתיים.